

Ingrid Rüütel

EESTI REGIVÄRSILISTE RAHVALAULUDE MUUSIKALINE TÜPOLOOGIA

Teesid: Formaalsete tunnuste kogumi abil võib kirjeldada muusikastiile, kuid ei saa määratleda meloodiatüüpe. Universaalset meetodikat, mis sobib kõikide muusikakultuuride meloodiatüüpide tuvastamiseks, ei ole olemas. Ükski teadaolevatest ei sobi hästi eesti regiviiside meloodiatüüpide tuvastamiseks. Seetõttu osutus vajalikuks välja töötada oma meetodika. Meetod kujunes välja pikemaajalises töös, mille tulemusena jõudsin järeldusele, et regivärsiliste rahvalaulude meloodiatüüpe on võimalik tuvastada meloodilise konteksti statistilise analüüsi põhjal. Siinkirjeldatav meetodika automatiseeritud versioon on välja töötatud koos programmeerija Koit Haugasega. Tõhusaimaks osutus klasteranalüüs, mis võimaldab rühmitada uuritavaid viise eelnevalt fikseeritud tsentrite (meloodiamudelite) ümber. Ent klasteranalüüs ise ei anna võtit tsentrite leidmiseks. Meetodika väljatöötamine meloodiamudelite ehk tsentrite tuvastamiseks on käesoleva tüpoloogiameetodi põhitelg.

Märsõnad: klasteranalüüs, meloodiamudelid, muusikaline tüpoloogia, regivärsiline rahvalaul, tüpoloogiameetod

Tüpoloogia loob sisukama aluse erinevate muusikakultuuride uurimiseks ja võrdlemiseks kui üksikute viiside kõrvutamine, sest **tüübid esindavad mis tahes traditsiooni süvatasandit enam kui üksikvariandid**. Meloodiatüüpide tuvastamine on aga väga keeruline, eriti arhailises muusikas. Seetõttu nõuab tüpoloogia loomine muusika süvaanalüüsi ja adekvaatset meetodikat.

Formaalsete tunnuste kogumi abil võib kirjeldada muusikastiile, kuid nende abil ei saa määratleda meloodiatüüpe. Samas ei tähenda ka meloodiline lähedus iseenesest tingimata geneetilist sugulust, kuid on viimase tuvastamisel olulisem kui mingid üksiktunnused.

Maailmas on loodud hulk rahvaviiside muusikalisi süsteeme erinevate muusikakultuuride materjalidel ja erinevate meetoditega (vt

näit Rüütel 1981: 3–4; Bartók & Kodály 1997; Járdányi 1969; Cze-kanowska 1976; Elscheková 1969; Kolehmainen 1977; Knudsen 1976; Launis 1919; Launis 1939; Ling & Jersild 1965; Lippus & Remmel 1977; Lomax 1976; Merriam 1967; Pelinski 1981; Rajeczky 1969; Remmel & Rüütel & Sarv & Sule 1975; Tampere 1964 *etc.*). Ent universaalset meetodikat, mis sobiks kõikide muusikakultuuride meloodiatüüpide tuvastamiseks, nagu ka üldist maailma rahvaste meloodiatüüpide süsteemi ei ole veel olemas. Ükski ülalviidatutest ei sobi hästi eesti regi-viiside meloodiatüüpide tuvastamiseks. Seetõttu osutus hädavajalikuks välja töötada oma meetodika. Meetod kujunes välja pikemaajalises töös, mille tulemusena jõudsin järeldusele, et **regivärsiliste rahvalaulude meloodiatüüpe on võimalik tuvastada meloodilise konteksti statistilise analüüsi põhjal**. Esimese katse nimetatud suunas tegin käsitsi väikesel materjalil (Rüütel 1979). Konstrueerisin uuritava viisimaterjali kontekstuaalse mudeli, millest tuletasin grammatilised reeglid ja eraldasid üksikute meloodiatüüpide mudelid. Mudel võimaldab tuletada ka sellised viisikujud, mida antud materjal ei esine, kuid mis on vastava tüübi konstruktsioonireeglite järgi tuletatavad (Rüütel 1981: 15). Siinkirjeldatav meetodika automatiseeritud versioon on välja töötatud koostöös programmeerija Koit Haugasega.

I. Tüpoloogia alused ja põhimõtted

Tüüp ja variant

Eesti rahvaviiside tüpoloogilisel uurimisel (meloodilises sugulises olevate viisirühmade tuvastamisel) on kõige tõhusamaks osutunud klasteranalüüs, mis võimaldab rühmitada uuritavaid viise eelnevalt fikseeritud tsentrite (meloodiamudelite) ümber. Materjali rühmitamine tüüpiliste mudelite (lähtetsentrite) ümber vastab folklooriteoorias tuntud **tüübi ja variandi** vahekorrale. Selle kohaselt on folklooriteose – rahvaviisi, vanasõna, mõistatuse jne – kõigil variantidel ühine põhikuju, millest nad võivad erineda detailides, säilitades sealjuures ühise invariandi.

Ent klasteranalüüs ise ei anna võtit tsentrite leidmiseks. **Adekvaatse meetodika väljatöötamine meloodiamudelite ehk tsentrite tuvastamiseks ongi käesoleva tüpoloogiametodi põhiteljeks.**

Invariant ja põhikuju

Eesti jt läänemeresoome runoviiside analüüsist ilmneb, et nende kõige olulisemaks sisu ja geneetilist sugulust kandvaks tunnuseks on meloodialiikumine. Sealjuures pole niivõrd oluline mingi meloodialiikumise üksikkomponent, isegi mitte üldsuund, kuivõrd **meloodia põhitelg – sama tüübi variantides püsiv ühine meloodia tugisüsteem, mis moodustub teatud süntaktiliste positsioonide helirea astmetest** (Rüütel 1980; Rüütel 1986: 155).

Meloodia põhiliste tugihelide süsteem ehk lühidalt tugisüsteem osutubki meloodiatüüpi määravaks **invariandiks**. Paraku on selle kindlaksmääramine võimalik alles pärast viisitüübi piiritlemist selle variantide analüüsi tulemusena. Pealegi ei tarvitse see anda piisavat informatsiooni tüüpide tuvastamiseks, sest ei sisalda andmeid kõikide süntaktiliste positsioonide, vaid üksnes meloodia kõige stabiilsemate elementide kohta. Seetõttu ei saa selliseid tugisüsteeme võtta klasteranalüüsi lähtealuseks.

Lisaks invariandile iseloomustab iga viisitüüpi teatav **põhikuju**, mis moodustub vastava meloodiatüübi iga süntaktilise positsiooni kõige dominantsemast väärtusest (s.o sama tüübi variantides kõige sagedamini esinevast heliastmest). Selliseid põhikuju mudeleid on võimalik välja arvutada kogu uuritava viisimaterjali meloodilise konteksti statistilise analüüsi abil ja need sobivad klasteranalüüsi lähtetsentriteks.

II. Algmaterjali iseloom ja klasteranalüüsi meetodika

Klasteranalüüsi tulemus sõltub suurel määral ka algmaterjali iseloomust ja klasteranalüüsi meetodikast. Valides klasteranalüüsi rah-

vaviiside tüpologiseerimise aluseks, tuleb silmas pidada, et materjali iseloomust tingitult **võivad klastrid üksteisest erineda:**

1) neisse kuuluvate **viiside hulga poolest**, sest erinevad viisitüübid on levinud ajas ja ruumis ebaühtlaselt ning on ka erineval määral kajastatud uurimuse aluseks olevais arhiivimaterjalides;

2) **homogeensusest**, sest üksikute viisirühmade variaabluse määr on erinev;

3) **kompaktsusest** – nende piirid võivad olla hajuvad, kusjuures neil on erineval määral kokkupuutepunkte teiste tüüpidega. Kust maalt pidada teatavat variantide rühma uueks tüübiks, on suurel määral empiiriline ja sõltub materjali iseloomust;

4) ka võib ette tulla viise, mis ei kuulu ühtegi klastrisse, jäädes kogu süsteemist väljapoole.

Ülalnimetatud asjaolud on folkloorinähtuste puhul universaalsed. Meetodi valikul tuleb arvestada aga ka konkreetse uurimisobjekti spetsiifilisi iseärasusi.

1. Regiviisid koosnevad reeglina võrdse pikkusega mikrostruktuuri üksustest, milleks on ühele regivärsile vastav viisirida. Selle invariantseks pikkuseks on kaheksa silpnooti.

2. Loendatavaks üksuseks viisiridade sees on silpnoot.

3. Eesti regiviiside tüpologiseerimisel selgus, et olulised ei ole niivõrd meloodia üksikute elementide konkreetset helikõrguslikud suhted, kuivõrd nende suhtelised vahekorrad, st **mitte konkreetne helirida, vaid helirea astmed**. Viimaste intervallisuhted võivad erineda ka ühe ja sama viisi variantides ning koguni sama laulu kestel. Seetõttu on meloodiate kodeerimisel tüpoloogilise analüüsi tarvis otstarbekas asendada konkreetset heliread (pooltoonid) helirea astmetega, meloodiatüüpide variantides esinevaid heliridu uurida aga alles pärast tüpoloogiliste rühmade tuvastamist.

4. Regivärsiliste rahvalaulude viise iseloomustab teatav autonoomsus. Ühel ja samal viisil lauldakse paljusid laule ja ka erinevatesse

laululiikidesse kuuluvaid tekste. Seetõttu ei saa laululiiki (žanri) arvestada meloodiatüüpe määrava tunnusena.

5. Sama kehtib rütmitüüpide kohta, mis on suhteliselt iseseisvad – sama rütm esineb paljudes viisitüüpides ja vastupidi, ühe meloodiatüübi variantides võib kohata erinevaid rütme.

Seetõttu on ka rütmitüüpide suhteid meloodiatüüpidega otstarbekas uurida alles pärast viimaste kindlakstegemist.

Seega saab meloodiatüüpide tuvastamisel lähtuda üksnes meloodialiikumisest.

III. Tüpoloogia meetod

Käesolev meetod koosneb kahest iteratiivsest algoritmist. Esimene (*Center*) määrab algandmete (uurimuse aluseks olevate viiside) meloodilise konteksti statistilise analüüsi põhjal kindlaks lähtetsentrid (meloodiatüüpide esialgsed mudelid).

Teine algoritm (*Cluster*) teostab materjali liigituse vastavalt eelnevalt leitud meloodiamudelitele (tsentritele). Siin kerkib üles küsimus adekvaatse meetrika leidmisest. Klasteranalüüsil kõige sagedamini kasutatav Eukleidese meetrika osutus ebasobivaks, sest **eesti regiviiside puhul osutub olulisemaks mitte niivõrd kvantitatiivne kõrvalekalle mudeli mingi süntaktilise positsiooni helikõrguses, kui võrd mudeliga kattuvate (või sellest lahknevate) elementide hulk**. Ehk teisiti öeldes, olulisem on, mitu antud viisi silpnooti ei kattu mudeliga, mitte see, mitme pooltooni (või astme) võrra need vastavast mudeli väärtusest erinevad.

Üksikute süntaktiliste positsioonide kvalitatiivsete (helikõrguslike) kõrvalekaldumiste võimalikud piirid ja reeglid, samuti see, millised on antud viisitüübi stabiilsemad ja millised mobiilsemad (varieeruvamad) süntaktilised positsioonid, selgub alles pärast tüpoloogiliste rühmade kindlakstegemist. Seepärast tuleb algul käsitada kõiki positsioone võrdsetena.

On välja töötatud ka spetsiaalne algoritm, mis võimaldab pärast esialgset rühmitamist teostada uus klasterisatsioon, milles kõrvalekaldumist mudeli stabiilsemates positsioonides peetakse teatava koeffitsiendi võrra olulisemaks kui kõrvalekallet ebapüsivais positsioonides. Esimesel juhul saadakse “puhtamad” tüübid, kuid üsna suur hulk algmaterjalist jääb klastritest välja. Enamik viimastest jääb kahe või mitme klatri piirile, osa ei seondu ühegi tsentriga. Kui võtame arvesse üksikute süntaktiliste positsioonide erinevat kaalu, liitub osa piirivariante mingite klastritega, kuid suureneb viimaste heterogeensus ja väheneb kompaktsus. Sõltuvalt uurimisülesandest ja eesmärgist võib kasutada mõlemat moodust, näiteks esmalt esimest, mis selgitab reljeefsemalt välja tüübid, seejärel teist, mis määrab kindlaks piirivariantide eelistused.

Teoreetiliselt on võimalik pärast esialgset viisitüüpide tuvastamist võtta arvesse mitte üksnes üksikute süntaktiliste positsioonide kaalukust, vaid ka konkreetsete heliastmete esindatust neis. Väikesel materjalil käsitsi teostatud tüpoloogivariandis (Rüütel 1979, 1981) seda ka tehti ja see aitas oluliselt vähendada piirivariantide hulka. Suure materjalihulga puhul nõuaks see olulist lisatööd – sellised reeglid saab kehtestada vaid iga rühma jaoks eraldi pärast tüüpide kindlakstegemist.

Klasterisatsiooni iteratiivset algoritmi on varem detailselt kirjeldatud vene ja inglise keeles (Rüütel & Haugas 1988, 1990).

Kuidas see toimib?

1. Määratakse kindlaks klasterisatsiooni parameetrid:

- klatri raadius, s.o objektide maksimaalne lubatud kaugus klatri tsentrist (maksimaalne arv viisi elemente, mis võivad antud tüübi mudelist ühe tüübi piires erineda);
- maksimaalne lubatud kaugus tsentrite vahel väga lähedaste klastrite võimalikuks ühendamiseks (kui neid võib lugeda samasse tüüpi kuuluvaiks);

- objektide minimaalne arv klastris, väiksema objektide arvu puhul klaster likvideeritakse.

Parameetrite määramisel eksisteerivad mõistagi loogilised piirid. Klatri raadius peab näiteks kindlasti olema selline, mis lubab erinevusi vähem kui pooltes positsioonides, vastasel juhul ei saa rääkida ühest põhikujust. Samas ei või see olla liiga kitsas, sest peab võimaldama normaalset tüübisisest varieerumist. Nii osutus üherealiste viiside puhul optimaalseks lubatavaks piiriks kolm erinevat silpnooti kaheksast. Kaherealiste puhul on see viis-kuus 16st.

2. Teostatakse objektide esialgne jaotus klastritesse. Meloodia liidetakse klastrisse, mille tsepter on talle lähim, tingimusel, et selle kaugus on väiksem kui lubatud raadius.

3. Likvideeritakse klastrid, mille objektide arv on väiksem kui etteantud norm (antud juhul ühe-kahe objektiga klastrid).

4. Tsentrid täpsustatakse ja vajadusel korrigeeritakse antud klastrisse kuuluva konkreetse viisimaterjali põhjal.

5. Edasi käivitub uus iteratsioon, mille tulemusena mõned objektid võivad täpsustatud tsentrite tõttu asukohta vahetada.

6. Kontrollitakse klastritesse jaotumise stabiilsust. Juhul, kui objektide jaotus erineb eelmisel klasterisatsioonil saadud tulemustest, toimub järjekordne objektide jaotus vastavalt vahepeal korrigeeritud tsentritele jne.

7. Koostatakse tsentritevaheliste kauguste maatriks; kontrollitakse, kas on ühendatavaid klastreid, ja liidetakse klastrid, mille tsentrite kaugus oli väiksem kui lubatud raadius. Edasi täpsustatakse taas saadud uue klatri tsepter.

8. Kogu protseduuri korratakse, kuni süsteem jääb stabiilseks (st kui tsentrite muutumisi ja objektide ümberpaiknemisi enam ei toimu).

9. Lõpuks trükitakse välja lõplikud klastrid, arvutatakse nende statistilised karakteristikud ja esitatakse analüüsi lõpptulemused.

IV. Materjali kodeerimine ja esitamine andmebaasis

Tüpoloogia koostamise aluseks on andmebaas, kus meloodiad on spetsiaalsel viisil kodeeritud ja lisaandmetega varustatud. Iga laulu kood koosneb üldosast ja meloodia kodeeringust.

Üldosa

Siia kuuluvad:

I. Arhiivitähised ning andmed kogujate, litereerijate ja noodistajate kohta

1. Laulu number andmebaasis (hiljem on lisatud kontrollimise hõlbustamiseks ka number Eesti Rahvaluule Arhiivi viisikartoteegis).
2. Meloodia allikaviide (vastav arhiivitähis).
3. Teksti allikaviide.
4. Viisi koguja(d) – noodistaja või helilindistaja(d).
5. Teksti koguja(d) (kuuldelse ülestähenduse puhul on sõnade kirjutaja reeglina teine isik, helisalvestuste puhul teksti ja viisi salvestajad kattuvad).
6. Viisi kogumise aasta.
7. Teksti kogumise aasta (erandjuhtudel, kui näiteks viisikoguja käis varem üles tähendatud sõnade viise noodistamas, võivad need erineda).
8. Helisalvestatud laulu meloodia noodistaja(d).
9. Helisalvestatud laulu teksti litereerija(d).

II. Esitajate andmed

10. Rahvus.
11. Keel.
12. Maa.
13. Kihelkond (väljaspool Eestit asuva administratiivse üksuse puhul kihelkonna asemel kubermang või mõni muu üksus).
14. Küla või linn (mõis, vald, asula, asundus vms).

15. Esitaja perekonna- ja eesnimi (või nimed).

Kui esitaja on vahetanud elukohta, märgitakse tema elukohad punktides 13–14 kronoloogilises järgnevuses alates sünnipaigast seotuna omavahel nn põlvnemismärgiga <.

16. Vanus või sünniaasta, nende puudumisel võimaluse korral tähis *l* – laps, *t* – täiskasvanu, *v* – vanur).

17. Sugu.

Mitme esitaja puhul eraldatakse nimed ja muud andmed omavahel märgiga /, kusjuures andmete järjestus peab vastama nimede järjekorrale.

III. Andmed esituse kohta

18. Tegelik esitusviis laulu fikseerimisel (vastavalt andmebaasile lisatud tabelile: üksi, eeslaulja ja koor, rühmalaul jne).

19. Traditsiooniline esitusviis, kui see on teada (sama tabeli alusel).

20. Lauluga tegeliku esitusega kaasnev tegevus või liikumine laulu esitamisel.

21. Lauluga kaasnev traditsioonipärane tegevus või liikumine, kui see on teada.

22. Instrumentaalsaade (selle olemasolu korral märgitakse vastavate pillide nimetused).

Punktid 18–21 täidetakse siis, kui nende kohta on kogus olemas konkreetsed andmed või kui see tuleneb otseselt konkreetselt laululiigist (näiteks esitatakse hällilaulu reeglina üksi ja last hällitades, s.o teatud rütmilise liikumise saatteks).

IV. Andmed teksti ja viisi kohta

23. Laululiik (tekstist lähtudes, vastavalt lisatud tabelile).

24. Meloodiažanr (juhul, kui esitaja on selle määratlenud, näiteks: *kiigeton*).

25. Teemaatiline rühm (tekstist lähtudes, vastavalt lisatud tabelile).
26. Värsivorm (regivärsiline, siirdevormiline, riimiline, asemantilistest häälikutest koosnev jne).
27. Laulutüüp (konventsionaalsed tüübinimetused).
28. Meloodia vorm (üherealine, kaherealine, üherealine refrääniga jne, vastavalt lisatud tabelile).
29. Stroofi vorm.
30. Meloodia rütmitüüp (vastavalt tabelile, iga rütmitüüp tähistatakse vastava numbriga).

Vajaduse korral võib kodeeringutes määrata vaid osa tunnuseid, ülejäänud on võimalik hiljem lisada või jätta märkimata, kui need pole teada (näiteks andmed esitusviisi ja kaasneva tegevuse kohta). Kõik paralleelsed tunnusetähised eraldatakse märgiga / (näiteks mitu kogujat või esitajat; jutustav laul, mida esitatakse kiigelauluna, saab vastavalt kaks laululiigi määratlust jne). Tabelites antud määratlustele võib vajadusel lisada uusi, neid saab sisse viia aga vaid andmebaasihaldur või selleks spetsiaalselt määratud isik, mitte kasutaja.

Tüpologiseerimisel lähtutakse üksnes meloodiast, üldosa andmeid kasutatakse vastavalt vajadusele tulemuste hilisemal interpreteerimisel, samuti on neist tunnustest lähtuvalt võimalik mis tahes laulu üles leida.

Viiside kodeerimine

Meloodia kodeeringule eelnevad tähised: noodivõti, alteratsioonimärgid, põhitoon (määrab kodeerija; küsitaval juhul võib viisi lisada variandi erineva põhitooni tähisega), algkõrgus, tempo, taktimõõt. Kolm viimast tähistatakse juhul, kui need on märgitud. Analüüsis neid ei arvestata. Retsitatiivse, sõnarõhke säilitava meetrumi puhul taktimõõtu ei märgita. Muid meloodiatunnuseid eraldi ei kodeerita, sest

need võib tuletada meloodiast enesest. Eraldi programm on näiteks helirea tuvastamiseks.

Meloodia kodeeritakse tähtnimetustes vastava vormi järgi, kus igal meetrilisel positsioonil on oma väli. 1. oktaavi ei märgita, 2. oktaavi iga noodi ees seisab tähis 2, väikese oktaavi puhul –, suurel oktaavil –2. Kui üht positsiooni täidab kaks või enam nooti (nn silbi-jaotused), eraldatakse need kaldjoonega /. Samas positsioonis samal helikõrgusel korduvaid juhuslikke lisahelisid ei märgita.

V. Eesti üherealiste refräänita regiviiside tüpoloogiline süsteem

Käesoleva uurimuse aluseks olid kõik Eesti Rahvaluule Arhiivi viiskartoteegis leiduvad ühehäälsed üherealised refräänita regivärsiliste rahvalaulude viisid. Esimesel etapil on kõrvale jäetud Kihnu viisid. Viimaseid on uuritud eraldi ja hiljem võrreldud muu materjaliga. Samuti on eraldi uuritud hälli-, laste- ja muinasjutulaulude viise, mille tekstid on rõhulises värsimõõdus. Ka neid on võrreldud põhimaterjali andmetega.

826 analüüsitud viisist 623 jaotusid 40 klastrisse, mille põhikujud erinevad üksteisest vähemalt kolme elemendi võrra. Kahe või mitme klatri piirile jäi 178 viisi ja süsteemist jäi välja 29 viisi. Viimane tulemus osutub nii suure algandmete arvu puhul väga heaks. Suur piirivariantide hulk on aga arvestades materjali iseloomu ja levikut sama kultuuriareaali piires loomulik.

Leitud klastrid on erineva suurusega. Kõige suurem (1.) klaster sisaldab 92 viisi, väikseimad sisaldavad minimaalse lubatud arvu objekte – kolm viisi.

Kauguste maatriksi abil on järgnevalt leitud üksikute viisitüüpide omavahelised seosed ning konstrueeritud kogu tüpoloogilise süsteemi struktuur (vt Rüütel 1999; Rüütel 2001). Erinevus kolmes positsioonis osutus üksikute viisimudelite optimaalseks minimaalseks kau-

Tabel 1. Üherealiste eesti regiviiside tüübimudelid

I	II	III
1: 0332 3200	5: 0234 2200	29: 0033 2000
4: 4443 3200	31: 2342 2200	9: 0202 2000
2: 0323 4200	6: 4343 2202	30: 3243 2000
17: 2453 4200	34: 3233 2202	35: 3320 2000
	26: 4343 3223	(38:) 3030 4220
	25: 4443 2-03	3: 3232 0000
		28: 4434 0000
		40: 3420 3000
		37: 3020 0200
		10: 2342 0032
		(39:) 0232 2022
		21: 2302 0000
V	IV	Süsteemist väljas:
32: 0432 3320	11: 0343 20-0	
33: 3354 3320	12: 0-03 00-0	19: 4524 0302
	13: 0-00 2--0	20: 4302 -022
27: 0353 0432	14: 2200 2-00	23: 520- 0056
8: 0243 0320	15: --32 2-00	24: 330- 0336
36: 0342 0220	16: 2332 0-02	
7: 0303 0202		
22: 0300 -200		
18: 0032 020-		

Mudelid on esitatud astmetes:

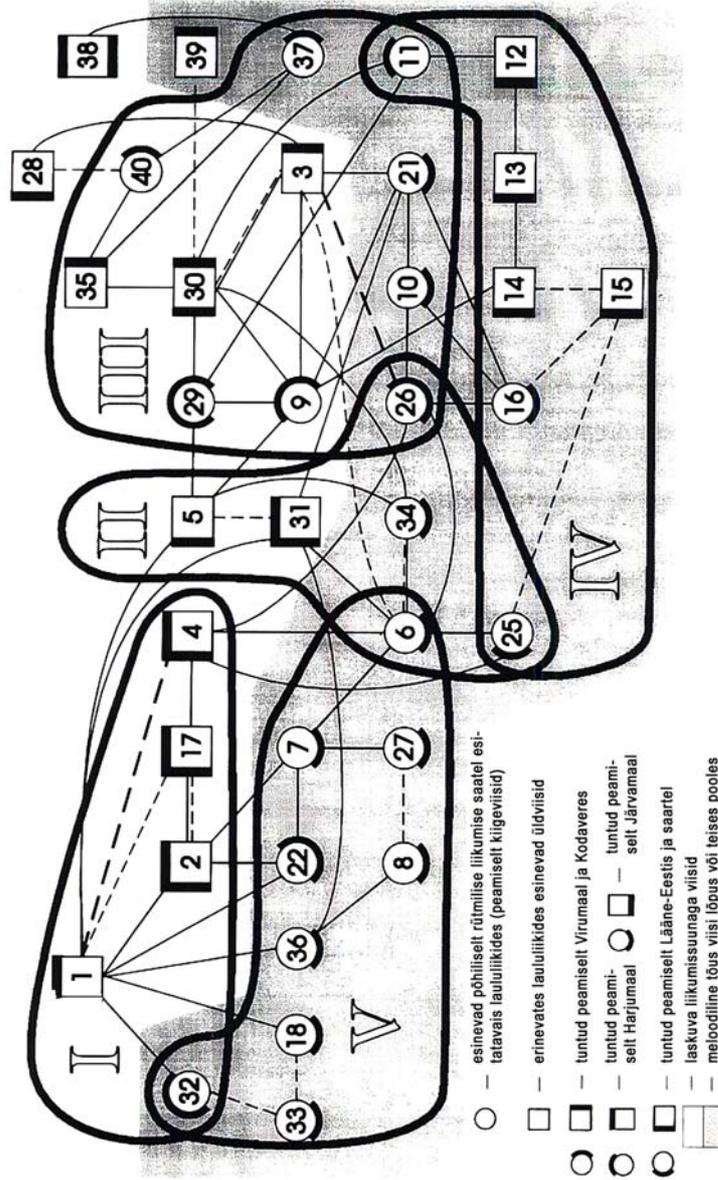
0 – alumine tugiheli;

2 – helirea 2. aste (väike kuni suur sekund kõrgemal kui 0);

3 – helirea 3. aste (väike kuni suur terts kõrgemal kui 0);

jne;

- – milline tahes alumisest tugihelist allpool asetsev heli.

Joonis 1. Üherealiste refräänita regviiside tüpoloogiline süsteem.

guseks. Nii rühmituvad kõik uuritud viisid tüpoloogiliseks süsteemiks, mida võib jaotada viieks suureks alarühmaks, kusjuures vaid neli viisitüüpi jäid süsteemist välja, erinedes teistest enam kui kolmes positsioonis.

Lisaks helirea astmetel põhinevale analüüsile on eraldi arvestatud viisimudelite üksikute elementide omavahelised kaugused intervallisuhete alusel. Nii selguvad viisimudelid, mis on lähedased meloodialiikumisel või sisaldavad sarnaseid meloodialõike, sõltumata tugihelist. Sellised viisimudelid on joonisel 1 tähistatud punktiiriga. Katse määrata meloodiatüüpe üldse intervallide, mitte astmete alusel ei andnud tulemust, ent antud meetod aitas täpsustada leitud viisitüüpide omavahelisi suhteid.

Uuriti viisitüüpide üksikute süntaktiliste positsioonide stabiilsust ja varieeruvust. Tabelis 1 on näidatud üksikute tüübimudelite stabiilsemad positsioonid. Need on tüübiti erinevad. Tabelis 2 on kokku võetud, mitmes tüübis antud positsioon on invariantne ning toodud positsioonide järjestus stabiilsuse alusel kogu uuritud materjali põhjal.

Tabel 2. Tüüpide invariantseid positsioonid (90–100%)

Positsioonid	1	2	3	4	5	6	7	8
Tüüpide arv	20	26	22	28	21	25	30	35
Järjekord	8	4	6	3	7	5	2	1

Niisiis selgus, et stabiilsemad positsioonid on 8 ja 7, seejärel 4., 2. ja 6. ning kõige muutlikumad on 3., 5. ja eriti 1. positsioon. Kõige ebastabiilsemaks osutus seega viisi algusnoot (invariantne vaid pooltes tüüpides).

Tähelepanuväärne on aga see, et kõige stabiilsemad positsioonid ei ole kõige enam tüüpi määravad, sest nad on kvaliteedilt (astmete esinemuselt) kõige standardsemad: nii 7. kui 8. positsioonis domineerib põhitoon (0), mida sageli asendab 2. aste.

Kadentsist olulisem on esimene viisipool, v.a algusnoot. Tegelikult sõltub meloodiatüüp 2.–6. positsiooni astmete kombinatsioonist. Viimane ei kattunud üheski uuritavas tüübis. Need olid huvitavad tulemused, sest rahvusvahelises praktikas määratakse meloodiajoonise iseloomu tihti just esimese ja viimase noodi suhte järgi.

VI. Levikualad ja laululiigid

Viisitüüpide leviku ja liigilise kuuluvuse selgitamisel osutus, et viisitüübid on tugevamini seotud geograafilise levikuala kui laululiigiga.

Suurem osa viise on polüfunktsionaalsed üldviisid, mis oma läheduse tõttu kõneintonatsioonile sobisid erinevate laulutekstide ja laululiikidega, kus domineeris jutustav alge.

Siiski selgus, et mõned viisitüübid omavad selgeid žanrispetsiifilisi erijooni. Osa viisitüüpe (tumedal taustal) on laskuva-tõusva liikumissuunaga ja seotud peamiselt kiigelauludega, mida esitati kiigerütmis. Siia kuuluvad ka mõned mängulaulude viisid ning erandina mõned Lääne-Eesti pulmaviisid (nr 12, 13 ja 14 IV rühmas).

Kõnelähedastes üldviisides, nagu eesti keele prosoodilises intonatsiooniski langeb rõhuline silp tavaliselt kõrgemale ja rõhutu madalamale helisagedusele (erandiks on sagedamini vaid viisirea algus). Meloodia helikõrguslik kulminatsioon vastab seejuures kõnefraasi (antud juhul värsi) prosoodilisele kulminatsioonile.

Selliseid viise võib käsitleda kaheksasilbilise regivärsi prosoodilise intonatsiooni muusikalise üldistusena. Vastavalt prosoodilise kulminatsiooni asukohale võivad ka meloodiakaared mõnevõrra erineda (lähemalt Rüütel 1986: 173–180).

Leidub viise, kus selline vastavus on väga markantne, ja teisi, kus muusikaline alge on omandanud suurema kaalu ning iseseisvama tähenduse.

Kõneintonatsiooni matkivad viisid olid emotsionaalselt neutraalsed ja sobisid mis tahes lauludele, millega edastati mingit sõnumit, olgu siis tegemist loitsulise iseloomuga tavandilaulude, lüüriliste või jutustavate lauludega. Statistiline analüüs on osutanud siiski vanemate liikide (pulmalaulud, kalendritavandi laulud, vanemad eepilised laulud) eelistust (vt Rüütel 1986a, 1987).

Kõnelähedased viisitüübid on oma sisemiselt struktuurilt üsna sarnased, hoolimata oma ulatuslikust levialast. Kiigeviisid, vastupidi, moodustavad piiratud levikust hoolimata rohkem erinevaid tüüpe ja on ka rütmilt mitmekesisemad. Värsijala languste meetriliste pikendustega kaasnes mitmekesine melismaatika ning meloodiakontuurid arenesid vastupidiselt kõneintonatsiooniga (tõusvad helikäigud värsijala langustes viisi keskel ja lõpus).

Seega mõjutab kiige rütm mitte üksnes laulude rütmi, vaid ka meloodikat. Tegemist ei olegi niisiis niivõrd laulu sisust, kui just esitusviisist tulenevate erijoontega.

Üherealised laskuva üldsuunaga kõnelähedased refräänita viisid moodustavad eesti regiviiside kõige arhailisema kihistuse. Nad on struktuurilt lähedased kogu levikualal ning neid võib oletamisi seostada Põhja- ja Lääne-Eesti kultuuriühitsusega nooremal pronksi- ja varasel rauaajal (vt Rüütel 1994). Viimase tsentrumiks oli ka Põhja-Eesti rannik ja Saaremaa (koos Muhuga). Sama arheoloogiline kultuur levis ka Põhja-Tartumaal, Pärnu jõgikonna aladel ja läänerannikul (Matsalu lahest lõuna pool), s.o alal, mis üldjoontes langeb kokku vaadeldava viisikihistuse peamise levikualaga.

Mõistagi pole kokkulangevus muinasasustusega absoluutne. Näiteks on need viisid hästi säilinud Kihnus ja Kuusalus, mis asustati

hiljem, kuid konserveerisid eriti hästi muistseid kultuurijooni. Üherealised viisid puuduvad aga täiesti hiljem asustatud Lääne-Eesti madalikul.

Kiigerütmilised viisid seevastu levisid eeskätt Järvamaal ning sellega külgnevates Harju- ja Virumaa kihelkondades, seega palju kitsamal alal.

Tüüp 29, mis seostub peamiselt regivärsiliste hällilauludega, on levinud sporaadiliselt üle maa, k.a Lõuna-Eestis, kus üherealised refräänita meloodiad pole iseloomulikud, esinedeski peamiselt vaid rõhulise värsimõõduga hälli- ja laste- ning muinasjutulauludes, mida hiljem eraldi uurisin.

Olen võrrelnud eesti üherealisi refräänita viise Lõuna-Eesti refrääniliste pulmaviisidega ja leidnud, et need on enamasti erinevad, kuid mõni tüüp, näiteks Kuusalu pulmaviis, ulatub kuni Karulani välja, kuid liitub lõuna pool refrääniga (Rüütel 1986). Võrdlus läti pulmaviisidega näitas, et väga sarnaseid meloodiaid leidis muu hulgas endistel Lutsi aladel (Rüütel 1998).

Eesti üherealiste refräänita viiside võrdlus karjala ja ingeri üherealiste refräänita viisidega näitas, et nad on kõige lähemad Põhja-Karja runoviisidele, kuna Ingeri materjali erinevused olid suuremad ja sarnaseid tüüpe vähem (Rüütel 2001). Põhja-Karjala on runolaulu klassikaline ala, Ingerimaal on segunenud aga erinevad kultuurimõjud – läänemeresoome, idabalti, slaavi (vt Rüütel 1977).

Kirjandus

Bartók, Béla & Kodály, Zoltán (koost) 1997. *A magyar népzene tára = Corpus musicae popularis Hungaricae 10: Népdaltípusok 5*. Budapest: Balassi Kiadó.

Czekanowska, Anna 1976. On the Theory and Definition of Melodic Type. *Yearbook of the International Folk Music Council* 8, 1976, lk 108–116 (vt ka [http://links.jstor.org/sici?sici=0316-6082\(1976\)8%3C108:OTTADO%3E2.0.CO;2-I&origin=icm](http://links.jstor.org/sici?sici=0316-6082(1976)8%3C108:OTTADO%3E2.0.CO;2-I&origin=icm) – 21. aprill 2006).

- Elscheková, Alica 1969. Technologie der Datenverarbeitung bei der Klassifizierung von Volksliedern. Elschek, Oskár (toim). *Methoden der Klassifikation von Volksliedweisen*. Bratislava: Slowakische Akademie der Wissenschaften.
- Járdányi, Pál 1969. Die neue Ordnung der ungarischen Volkslieder. Elschek, Oskár (toim). *Methoden der Klassifikation von Volksliedweisen*. Bratislava: Slowakische Akademie der Wissenschaften, lk 123–133.
- Knudsen, Thorkild 1976. Editorial Principles and the Compositional System of the Melodies. Knudsen, Thorkild & Nielsen, Svend & Schiørring, Nils (koost). *Denmarks Gamle Folkeviser = Old popular ballads of Denmark 11: Melodier*. København: Univ.-Jubilæets Danske Samfund, lk 41–126.
- Kolehmainen, Ilkka 1977. *Kalevalasävelmän musikologista syntaksia*. Progradututkielma musiikkitieteessä ja sivulaudaturtyö suomalaisen ja vertailevan kansanrunouden tutkimuksessa. Helsinki: Helsingin yliopisto, Musiikkitieteen laitos ja Kulttuurien tutkimuksen laitos.
- Launis, Armas 1919. *Inkerin runosävelmät*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 68. Suomen kansan sävelmiä 4: Runosävelmiä 1. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Launis, Armas 1939. *Karjalan runosävelmät*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 68. Suomen kansan sävelmiä 4: Runosävelmiä 2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ling, Jan & Jersild, Margareta 1965. A Method of Cataloguing Vocal Folk Music: A Description of the System Used at the Svenskt Visarkiv. *ARV: Scandinavian Yearbook of Folklore*, lk 103–135.
- Lippus & Remmel 1977 = Липпус, Урве & Реммель, Март 1977. Опыт грамматического вывода на материале эстонских рунических песен. *Проблемы таксономии эстонских рунических мелодий*. Таллин: Академия наук Эстонской ССР, lk 56–74.
- Lomax, Alan 1976. *Cantometrics: A handbook and training method*. Berkeley: Extension Media Center, University of California.
- Merriam, Alan P. 1967. *Ethnomusicology of the Flathead Indians*. New York.
- Pelinski, Ramón Adolfo 1981. *La musique des Inuit du Caribou: Cinq perspectives méthodologiques*. Sémiologie et analyse musicales. Montréal: Presses de l'Université de Montréal.
- Rajeczky, Benjamin 1969. Die Melodieordnung der Monumenta Monodica Medii Aevi I. Elschek, Oskár (toim.) *Methoden der Klassifikation von Volksliedweisen*. Bratislava: Slowakische Akademie der Wissenschaften, lk 135–137.

- Rommel, Mart & Rüütel, Ingrid & Sarv, Jaan & Sule, Raili 1975. *Automatic notation of one-voiced song*. Preprint (Keele ja Kirjanduse Instituut) KKI-4. Tallinn: Academy of Sciences of the E.S.S.R.
- Rüütel, Ingrid 1977. Vadja rahvamuusika tüpoloogia ja stiilid. Rüütel, Ingrid (koost & toim). *Soome-ugri rahvaste muusikapärandist*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 216–281.
- Rüütel 1979 = Рюйтел, Ингрид. *Опыт структурно-типологического исследования однострочных рунических напевов*. Preprint (Keele ja Kirjanduse Instituut) KKI-10. Tallinn: Академия наук ЭССР.
- Rüütel, Ingrid 1980. *Mustjala regiviiside tüpoloogia*. *Ars Musicae Popularis* [1]. Tallinn: Valgus.
- Rüütel, Ingrid 1981. *Typology of Estonian Runo-Tynes: Experiment and some Results*. Preprint (Keele ja Kirjanduse Instituut) KKI-18. Tallinn: Academy of Sciences of the Estonian S.S.R.
- Rüütel 1986 = Рюйтел, Ингрид. Типология, структура и развитие эстонских однострочных свадебных напевов. Рюйтел, Ингрид (koost & toim). *Музыка в обрядах и трудовой деятельности финно-угров*. Tallinn: Ээсти Раамат, lk 153–187.
- Rüütel, Ingrid 1986a. Experiment in folk music typology and establishing correlations between tune types and other features. Bónis, Ferenc & Szonyi, Erzsébet *et al.* (koost & toim). *International Kodily Conference, Budapest 1982*. Budapest: Editio Musica, lk 275–285.
- Rüütel, Ingrid 1987. Regiviiside tüpoloogia eksperimentaalmeetod ja selle rakedamise mõningaid tulemusi. Sarv, Ingrid (koost) & Valdre, Tiia *et al.* (toim). *Rahvaluulest*. Emakeele Seltsi Toimetised 21. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, lk 174–200.
- Rüütel 1994 = Рюйтел, Ингрид. *Исторические пластм эстонской народной песни в контексте этнических отношений*. *Ars musicae popularis* 12. Tallinn: Академия наук ЭССР.
- Rüütel, Ingrid 1998. A comparison of one-line melody structures in Estonian and Latvian wedding songs. Sneibe, Zaiga & Mežaraups, Imants (toim). *Folk Music: Traditional Inheritance and Modern Process: Commemorating the 100th Birthday of Jekabs Vitolinš: October 29–30, 1998: Riga*. Riga, lk 20–21.
- Rüütel, Ingrid 1999. Some results of a computerized comparative analysis of the Balto-Finnic runotunes. Niemi, Jarkko (toim). *Etnomusikologian vuosikirja* 11. Helsinki: Suomen etnomusikologinen seura, lk 27–45.

- Rüütel 2001 = Рюйтел, Ингрид. Типология эстонских рунических напевов в прибалтийско-финском и балтском контексте. Seilenthal, Tõnu & Nurk, Anu & Palo, Triinu (toim). *Congressus nonus internationalis fenno-ugristarum 7.–13.8.2000 VII: Dissertationes sectionum: Folkloristica & ethnologia*. Tartu: Eesti Fennougristide Komitee, lk 215–226.
- Rüütel, Ingrid & Haugas, Koit 1988 = Рюйтел, Ингрид & Хаугас, Койт. Метод распознавания мелодических типов и определения типологических групп. Алексеев, Эдуард Е. (toim). *Количественные методы в музыкальной фольклористике и музыковедении: Сборник статей*. Москва: Советский композитор, lk 85–103.
- Rüütel, Ingrid & Haugas, Koit 1990. A method for distinguishing melody types and establishing typological groups (on the material of Estonian runo songs). Boroda, Mojsej G. (toim). *Musikometrika 2*. Quantitative Linguistics 43. Bochum: Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer.
- Tampere, Herbert 1964. *Die Stiltypen der Melodik estnischer Runen*. Tallinn: Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR.

VÕIM & KULTUUR 2

Koostaja ja toimetaja Mare Kõiva

<http://www.folklore.ee/pubte/eraamat/voimjakultuur2/>

Koostaja ja toimetaja: Mare Kõiva
Keeletoimetaja: Mare Kalda
Inglise keele toimetaja: Tiina Kirss
Makett ja kaas: Alo Paistik
Pilditöötlus: Andres Kuperjanov
HTML: Diana Kahre

ISBN 978-9949-586-83-7 (pdf)
ISBN 978-9949-418-53-4 (trükis)
DOI: 10.7592/VK2.2006
Tartu 2018

Trükis ilmunud: **Võim & kultuur 2**. Koostaja ja toimetaja
Mare Kõiva. Võim ja kultuur. Tartu 2006

E-raamatu valmimist toetas: EKKM14-344 Eesti keele, kultuuri ja
folkloori kasutusvaldkondade laiendamise ja tutvustamise elektroonilistel
infokandjatel.

© 2018 Eesti Kirjandusmuuseum
© 2018 Eesti Folkloori Instituut
© 2018 EKM FO rahvausundi ja meedia tööühm
© 2018 autorid